

DR. B.E.J.H. BECKING

EZRA – NEHEMIA

UITGEVERIJ **KOK** UTRECHT

© 2017 Uitgeverij Kok
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.kok.nl
ISBN 978 90 435 2814 6
ISBN e-book 978 90 435 2815 3
NUR 700

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Ter inleiding

Vanuit de canon

In de Hebreeuwse Bijbel maken de Boeken Ezra en Nehemia deel uit van de *ktûbîm*, ‘geschriften’. In de Joodse optiek behoren zij bij de tweede cirkel om de Thora. Zij zijn dan commentaar op de Thora en bevatten troostvolle richtlijnen voor het leven in de diaspora. In de ordening van de LXX zijn de beide boeken vanuit een historisch perspectief opgevat. Zij staan na I en II Kronieken en hebben tot doel de geschiedenis van het volk van God na de Babylonische ballingschap te beschrijven. Deze ordening is via de Vulgata in de christelijke canon overgenomen met als gevolg dat Ezra en Nehemia zijn opgevat als historische figuren die aan de wieg van een wettische vorm van Jodendom stonden. Dit commentaar heeft mede tot doel om te laten zien, dat het in de Boeken Ezra en Nehemia om meer gaat dan alleen maar wetsbetrachting en om helder te maken dat de Boeken Ezra en Nehemia geen pure geschiedschrijving bevatten.

Het chronistisch Geschiedwerk

Vaak wordt gewezen op de Babylonische Talmoed, *b. Baba Bathra* 15a, waar het idee zou zijn geopperd, dat de Bijbelboeken Ezra, Nehemia en Kronieken van de hand van één auteur waren. De tekst heeft echter:

Ezra schreef het Boek dat zijn naam draagt evenals de genealogieën in het Boek Kronieken tot aan zijn eigen tijd. ... Wie voltooide het (= Kronieken)? – Nehemia de zoon van Hachaliah.

Deze passage moet als volgt worden begrepen: Ezra schreef naast Ezra-Nehemia alleen bepaalde gedeelten van het Boek Kronieken.¹ In de negentiende eeuw werd de opvatting dat Ezra de auteur was van alle drie de Bijbelboeken, door Leo Zunz, een Jood behorend tot de zogeheten Reformbeweging, wetenschappelijk uitgewerkt tot de theorie van het Chronistisch geschiedwerk.² Zunz baseerde zijn visie op de grote hoeveelheid taalkundige en inhoudelijke overeenkomsten tussen de drie boeken. Zijn visie is overgenomen in de oudere commentaren (bijv. Noordtzi).³

In 1943 is de these verder uitgewerkt door Martin Noth. Het is opmerkelijk dat

- 1 Zie ook D. Talshir, *The References to Ezra and the Books of Chronicles in b. Baba Bathra 15a*, VT 38 (1988), 358-60.
- 2 L. Zunz, *Die gottesdienstliche Vorträge der Juden, historisch entwickelt: Ein Beitrag zur Altertumskunde und biblischen Kritik, zur Literatur und Religionsgeschichte*, Berlin 1832, 21-32.
- 3 Zie ook W.F. Albright, *The Date and Personality of the Chronicler*, JBL 40 (1921), 119.

hij de publicatie van Zunz daarbij ongenoemd liet.⁴ Noth ziet de schrijver van het Chronistisch geschiedwerk als een auteur en niet als een redactor. Zijn linguïstische argument is identiek aan dat van Zunz. Zijn tweede argument is conceptueel van aard. Alle drie de Bijbelboeken leggen grote nadruk op de rol van de Levieten en hebben veel aandacht voor de cultus. Zijn derde argument heeft een literair-structureel karakter. Noth merkte op, dat in het Chronistisch geschiedwerk de keerpunten in de geschiedenis telkens gepaard gaan met grote cultische feesten. Zijn visie heeft ruim dertig jaar het veld bepaald (Rudolph; Myers).

De juistheid van de these van Zunz en Noth is fundamenteel betwijfeld door het werk van Japhet⁵ en Williamson.⁶ Williamson zette methodologische vraagtekens. Naar zijn mening waren de lange lijsten met linguïstische parallellen gebaseerd op de theorie. Daarnaast waren vele woorden elementen van een post-exilische cultische terminologie die alleen bewezen dat de drie Bijbelboeken ongeveer uit de zelfde tijd zouden moeten stammen. Japhet sluit daarbij aan door te laten zien dat de genoemde taalkundige verschijnselen ook in andere post-exilische teksten voorkomen. Daarnaast wees zij op 36 taalkundige verschillen tussen Kronieken enerzijds en Ezra-Nehemia anderzijds.

Ook het theologische of conceptuele argument van Noth is bekritiseerd. Van de zes theologische topics die hij zowel in Ezra-Nehemia als in Kronieken meende te kunnen aanwijzen is alleen de nadruk op de cultus in alle drie de boeken aan te treffen. De nadruk op de Davidische dynastie – zo kenmerkend voor Kronieken – is afwezig in Ezra en Nehemia evenals de retributie gedachte.⁷ Noth's schema van de cultische feesten op de kernmomenten van de geschiedenis hoeft niet een element van compositie te zijn, maar kan ook teruggaan op de voorgegeven tradities.

Hoewel de visie van Japhet en Williamson over het algemeen is geaccepteerd (Throntveit; Breneman; Grabbe; Hieke; Fried),⁸ zijn er geleerden die vast blij-

4 M. Noth, *Überlieferungsgeschichtliche Studien: Die sammelnden und bearbeitenden Geschichtswerke in Alten Testament*, Darmstadt³1967, 110–216.

5 S. Japhet, The supposed common Authorship of Chronicles and Ezra–Nehemiah investigated Anew, *VT* 18 (1968), 330–71.

6 H.G.M. Williamson, *Israel in the Book of Chronicles*, Cambridge 1977.

7 Japhet, The supposed common Authorship; Williamson, *Israel in the Book of Chronicles*; R.L. Braun, *Chronicles, Ezra and Nehemiah: Theology and Literary History*, in: J.A. Emerton (ed.), *Studies in the Historical Books of the Old Testament* (VT Sup 30), Leiden 1979, 52–64; zie ook T.C. Eskenazi, *In an Age of Prose: A Literary Approach to Ezra–Nehemiah* (SBL MS 36), Atlanta 1988, 21–34.

8 Zie o.a. C. Karrer, *Ringens um die Verfassung Judas: eine Studie zu den theologisch-politischen Vorstellungen im Esra-Nehemia-Buch* (BZAW 308), Berlin, New York 2001, 49–57; K.-J. Min, *The Levitical Authorship of Ezra-Nehemiah* (JSOT Sup 409), London 2004, 6–22; Th. Willi, *Esra: Der Lehrer Israels* (Biblische Gestalten 26), Leipzig 2012, 19; D.P. Moffat, *Ezra's*

ven houden aan de these van een Chronistisch geschiedwerk (Ackroyd; Clines; Gunneweg; Blenkinsopp; Jobsen; Becker).⁹ Fensham meent dat de Chronist verantwoordelijk is voor de eindredactie van Ezra en Nehemia.

Ezra-Nehemia of Ezra en Nehemia?

Vervolgens kan de vraag gesteld worden of Ezra en Nehemia als één boek moeten worden opgevat, of dat hier sprake is van twee later samengevoegde composities. Met haar literaire analyse van Ezra-Nehemia voert Eskenazi een pleidooi voor de eenheid van beide boeken. Zij zouden een doorlopend verhaal bevatten.¹⁰ De argumentatie voor de eenheid van beide boeken is niet sterk. Zij berust met name op de vermelding bij Melito van Sardes (180 n. Chr.) van één boek Esdras¹¹, het feit dat in de Septuaginta Ezra en Nehemia zijn samengenomen als één boek: Esdras b, en het gegeven dat de Masoreten beide boeken als eenheid beschouwen. In feite berust de Ezra-Nehemia these op een pragmatische opvatting van waarheid: wanneer beide boeken samen worden gelezen ontstaat een zinvol geheel. De these ziet tevens voorbij aan het feit, dat de overgang van Ezra 10 naar Nehemia 1 narratief niet zinvol is. Bovendien verbleken in deze these de verschillen tussen de personages Ezra en Nehemia.

VanderKam en Kraemer pleiten voor de these Ezra *en* Nehemia.¹² Hun belang-

social drama: identity formation, marriage and social conflict in Ezra 9 and 10 (LHB/OTS 579), London, New York 2013, 52-53; T. Bänziger, «Jauchzen und Weinen»: *Ambivalente Restauration in Jehud: Theologische Konzepte der Wiederherstellung in Esra-Nehemia*, Zürich 2014, 28-29.

- 9 Zie ook: W.Th. in der Smitten, *Esra, Quellen, Überlieferung und Geschichte* (SSN, 15), Assen 1973; M. Throntveit, Linguistic Analysis and the Question of Authorship in Chronicles, Ezra and Nehemiah, *VT* 32 (1982), 201-16; K. Koch, Weltordnung und Reichsidee im alten Iran und ihre Auswirkungen auf die Provinz Jehud, in: P. Frei, K. Koch (eds), *Reichsidee und Reichsorganisation im Perserreich* Zweite, bearbeitete und stark erweiterte Auflage (OBO, 55), Freiburg, Göttingen 1996, 220-39.
- 10 Eskenazi, *In an Age of Prose*, 37-126; zie ook J.R. Shaver, Ezra and Nehemiah: On the Theological Significance of making them Contemporaries, in: E. Ulrich *e.a.* (eds.), *Priests, Prophets and Scribes: Essays on the Formation of Second Temple Judaism in Honour of Joseph Blenkinsopp* (JSOT Sup 149), Sheffield 1992, 85; en de bijdragen van met name Wright, Janzen en Karrer-Grube in: M.J. Boda, P.L. Redditt (eds), *Unity and Disunity in Ezra-Nehemiah: Redaction, Rhetoric, and Reader*, Sheffield 2008.
- 11 Bij Eusebius, *Hist. Eccl.* 4.26:13-14.
- 12 J.C. VanderKam, Ezra-Nehemiah or Ezra and Nehemiah?, in: E. Ulrich *e.a.* (eds), *Priests, Prophets and Scribes: Essays on the Formation of Second Temple Judaism in Honour of Joseph Blenkinsopp* (JSOT.S, 149), Sheffield 1992, 55-75; D. Kraemer, On the Relationship of the Books of Ezra and Nehemiah, *JSOT* 59 (1993), 73-92.

rijkste argumenten om beide teksten als twee boeken te beschouwen zijn de volgende:

- (1) Het Boek Nehemia heeft een inleidende sectie die op een van Ezra onafhankelijke compositie wijst;
- (2) De eenheidstheze heeft moeite met de verklaring van het feit, dat zowel in Ezra 2 als in Nehemia 7 een vrijwel identieke lijst van terugkerenden is opgenomen. Bij de veronderstelling van twee onafhankelijke composities kan er van uitgegaan worden dat de ene tekst de lijst uit de andere heeft overgenomen;
- (3) Kraemer wijst op een aantal stilistische verschillen die hij helaas niet beschrijft;
- (4) Er zijn duidelijk conceptuele verschillen tussen de twee boeken. Ezra is een boek met een priesterlijk perspectief, dat interesse toont in zaken als de tempel, het priesterschap, de Levieten en reinheid, kortom de cultus. Het Boek Nehemia is geschreven vanuit het perspectief van een leek. In het Boek Ezra staat het herstel van de tempel en de reinheid van de gemeenschap centraal. In het Boek Nehemia gaat het om de herbouw van de muren en de herbevolking van de stad Jerusalem.

In 2008 verscheen een bundel opstellen waarin voorstanders van beide posities aan het woord komen.¹³ Voor de eenheid pleiten verder nog: Jobsen; Throntveit; Breneman; Van Wijk-Bos; Hieke; Fried.¹⁴ De lectuur van deze bundel heeft mij bevestigd in mijn visie dat Ezra en Nehemia oorspronkelijk twee zelfstandige composities zijn. In dit commentaar wil ik aannemelijk maken, dat Ezra een medewerker was van Nehemia tijdens diens activiteiten in het twintigste jaar van Artaxerxes I. Uit dit priesterlijke personage is in het begin van de vierde eeuw v.Chr. een pseudepigraaf geschrift ontstaan. Zoals ik bij de uitleg van Ezra 7-10 zal betogen waren de laatste jaren van de vijfde eeuw v.Chr. roerige tijden voor de tempel in Jerusalem. Het Boek Ezra is te zien als een pam-

13 M.J. Boda, P.L. Redditt (eds), *Unity and Disunity in Ezra-Nehemiah: Redaction, Rhetoric, and Reader*, Sheffield 2008.

14 M.W. Duggan, *The Covenant Renewal in Ezra-Nehemiah (Neh 7: 72b-10: 40): An Exegetical, Literary, and Theological Study* (SBL Dissertation Series 164), Atlanta 2001, 59-78; Karrer, *Ringens um die Verfassung Judas*, 58-63; G.J. Venema, *Reading Scripture in the Old Testament: Deuteronomy 9-10; 31 – 2 Kings 22-23 – Jeremiah 36 – Nehemiah 8* (OTS 48), Leiden 2004, 138-81; Min, *The Levitical Authorship of Ezra-Nehemiah*, 22-30; Willi, *Esra: Der Lehrer Israels*, 16-19; Bänziger, «*Jauchzen und Weinen*», 29-37; C.M. Jones, Seeking the Divine, Divining the Seekers: The Status of Outsiders Who Seek Yahweh in Ezra 6:21, *JHS* 15 (2015), # 5; D.J.E. Nykolaishen, Ezra 10:3: Solemn Oath? Renewed Covenant? New Covenant?, in: R.J. Bantch, G.N. Knoppers (eds), *Covenant in the Persian Period: From Genesis to Chronicles*, Winona Lake 2015, 371-89.

flet dat aan een bepaalde groep in dat conflict een ideologische onderbouwing wil geven.

Tijdspeigel

De Perzische periode duurde vanaf de verovering van Babylon door Cyrus de Grote tot aan de opkomst van Alexander de Grote. De Perzen beheersten en bestuurden een immens rijk dat van de Indus tot de Nijl en van het huidige Kazachstan tot aan de Egeïsche Zee reikte.¹⁵ Over het interne functioneren van dit wereldrijk als geheel zijn we redelijk geïnformeerd. De gebeurtenissen in het gebied van Jerusalem en Samaria blijven, ondanks de grote hoeveelheid studies van de laatste dertig jaar, echter vaag en onhelder. De belangrijkste oorzaak hiervoor is het zeer geringe aantal primaire bronnen. In documenten uit Perzië worden Samaria, Yehud en Jerusalem niet genoemd. Voor de Perzen was dit gebied van weinig belang. De papyri en ostraca uit Elephantine noemen Jerusalem en Samaria alleen in de correspondentie over de herbouw van de tempel van Jahô in Elephantine uit het einde van de vijfde eeuw v.Chr.¹⁶

Uit archeologische gegevens blijkt, dat de bevolking van het gebied van Yehud in de Perzische periode een geleidelijke groei kende. Dit gegeven wijst er op, dat de gedachte van een eenmalige, massale terugkeer uit de ballingschap na de verovering van Babylon door Cyrus de Grote als onwaarschijnlijk moet worden beoordeeld.¹⁷ Opgravingen op de berg Gerizim hebben laten zien dat reeds in de vijfde eeuw een proto-Samaritaans heiligdom op deze berg gevestigd was.¹⁸ De veronderstelling, dat er geen sterke anti-Perzische houding in het gebied heeft geheerst en dat de Perzen de eigenstandigheid van de godsdienst respecteerden, is door het bestaande materiaal niet gefalsificeerd.

15 Zie met name J. Wiesehöfer, *Das antike Persien von 550 v. Chr. bis 650 n. Chr.*, München Zürich 1994; P. Briant, *Histoire de l'Empire Perse; De Cyrus à Alexandre*, Paris 1996.

16 TADAE A.4.7; en 8; B. Porten, et. al., *The Elephantine Papyri in English* (DMOA 22), Leiden 1996, 141, 146; A. Kuhrt, *The Persian Empire: A Corpus of Sources from the Achaemenid Period*, London, New York 2007, 855-859; M. Weippert, *Historisches Textbuch zum Alten Testament* (GAT, 10), Göttingen 2010, 481-83. Zie ook R.G. Kratz, *The Second Temple of Jeb and of Jerusalem*, in: O. Lipschits, M. Oeming (eds), *Judah and the Judaeans in the Persian Period*, Winona Lake 2006, 247-64.

17 Zie B. Becking, 'We all returned as One': Critical Notes on The Myth of the Mass Return, in: O. Lipschits, M. Oeming (eds.), *Judah and the Judaeans in the Persian Period*, Winona Lake 2006, 3-18.

18 Zie Y. Magen, *Mount Gerizim – A Temple City*, *Qadmoniot* 33-2 (2000), 74-118; R. Pummer, *Was there an Altar or a Temple in the Sacrd Precinct on Mt. Gerizim?*, *JSJ* 47 (2016), 1-21.

Het Boek Ezra

In dit commentaar wordt het Bijbelboek Ezra opgevat als een pseudepigrafisch geschrift. Daarmee wordt het volgende bedoeld. De persoon Ezra was een medewerker van Nehemia, zoals blijkt uit Nehemia 8, waar hij als priester degene is die uit het boek van de *torah* voorleest. Deze relatief ondergeschikte persoon wordt dan 50 jaar na het vermoedelijke optreden van Nehemia tot hoofdpersoon gemaakt van een fictieve geschiedenis, Ezra 7-10. In dit verhaal wordt op last van de Perzische koning orde op zaken gesteld in Jerusalem en omgeving. Ezra 7-10 is te lezen als een reactie op gebeurtenissen in de tempel van Jerusalem, waarover Flavius Josephus verhaalt.¹⁹ In de tempel had een broedermoord plaatsgevonden, waarop de Perzen voor zeven jaar de cultus in de tempel verboden. Met het aantreden van de nieuwe koning Artaxerxes (II) werd de ban opgeheven. Ik ben het dus niet eens met de these van het zogeheten Ezra-mémoir. Verondersteld wordt daarbij dat Nehemia 8 samen met Ezra 7-8 en 9-10 terug zouden zijn te voeren op een ouder document, waarin Ezra verantwoording van zijn daden zou hebben afgelegd (Myers; Williamson; Clines; Throntveit; Davies).²⁰ Voor Ezra 7-10 is vervolgens een eveneens grotendeels fictief bericht geplaatst over de terugkeer uit Babylon en de herbouw van de verwoeste tempel. De argumenten voor deze positie worden bij de bespreking van Ezra 1-6 gegeven.

In de huidige vorm bevat het Boek Ezra een drietal verhaalmomenten:

- Ezra 1-2 Over de opheffing van de ballingschap;
- Ezra 3-6 Over de herbouw van de tempel;
- Ezra 7-10 Over het herstel van de jahwistische gemeenschap in Jerusalem.

19 Flavius Josephus, *Antiq.* XI 297-301 en de interpretatie daarvan door R. Albertz, The Controversy about Judean versus Israelite Identity and the Persian Government: A New Interpretation of the Bagoses Story (*Antiquitates* XI.297-301), in: O. Lipschits, G.N. Knoppers, M. Oeming (eds), *Judah and the Judaeans in the Achaemenid Period: Negotiating Identities in an International Context*, Winona Lake 2011, 483-504.

20 H.G.M. Williamson, The Composition of Ezra i-vi, *The Journal of Theological Studies* 34 (1983), 1-30; zie ook D. Bodi, *Jérusalem à l'époque perse*, Paris 2002; R.J. Bautch, *Developments in genre between post-exilic penitential prayers and the Psalms of communal lament*. (SBL Academia Biblica, 7), Atlanta 2003, 106-09; J. Blenkinsopp, *Judaism, the First Phase: The Place of Ezra and Nehemiah in the Origins of Judaism*, Grand Rapids 2009, 44-85; R. Rothenbusch, "... abgesondert zur Tora Gottes hin": *Ethnische und religiöse Identitäten im Esral Nehemiabuch* (HBS 70), Freiburg, Basel, Wien 2012, 122-73; D.P. Moffat, *Ezra's social drama: identity formation, marriage and social conflict in Ezra 9 and 10* (LHB/OTS 579), London, New York 2013, 53-58; L.L. Grabbe, Penetrating the Legend; In Quest for the historical Ezra, in: M.C.A. Korpel, L.L. Grabbe (eds), *Open-Mindedness in the Bible and Beyond: A Volume of Studies in Honour of Bob Becking* (LHB/OTS 616), London, New York 2015, 100-01.

Elk van deze drie episodes is opgebouwd uit kleinere eenheden die bij de exegetische zullen worden benoemd en besproken.

Het Boek Nehemia

Het Boek Nehemia is ontstaan vanuit het zogeheten Nehemia-mémoire.²¹ Deze tekst geeft in de vorm van een bericht in de eerste-persoon enkelvoud informatie over de handelingen van Nehemia. In het mémoire lopen twee verhaaldraden dooreen: (1) een bericht over het moeizame herstel van de muren van Jeruzalem en (2) een verslag over de godsdienstige herijking van de grondslag van de gemeenschap. Aangezien beide elementen thematisch met elkaar verweven zijn, is er geen reden om hier over te gaan tot een literair-kritische scheiding. Mogelijk was het Nehemia-mémoire de tekst van het verslag, dat hijzelf had opgesteld ter verantwoording aan de Perzische koning (zo Williamson). Bewijsbaar is dit echter niet. Gezien de interne coherentie van het mémoire is er geen enkele reden om de huidige tekst te zien als het resultaat van een ingewikkeld redactie-historisch proces.²² Van belang daarbij is, dat naar mijn mening Nehemia 8-12 niet op te vatten zijn als een toevoeging vanuit een geconstrueerd Ezra-mémoire, maar een organisch deel uit maken van zowel het Nehemia-mémoire als het Boek Nehemia.²³ Aan het Nehemia-mémoire zijn door de auteur van het Boek Nehemia enkele elementen toegevoegd. Deze zullen bij het commentaar van de desbetreffende passages worden benoemd en besproken. Naar mijn mening is het Boek Nehemia reeds in de Perzische periode in de huidige vorm tot stand gekomen, al zijn enkele glossen uit de Hellenistische periode niet uit te sluiten.

21 Zie hierover, o.a., Myers; Williamson; Schunck; J. Becker, *Der Ich-Bericht des Nehemiabuches als chronistische Gestaltung* (FzB 87), Würzburg 1998; Karrer, *Ring um die Verfassung Judas*, 128-47; T. Reinmuth, *Der Bericht Nehemias: Zur literarischen Eigenart, traditionsgeschichtlichen Prägung und innerbiblischen Rezeption des Ich-Berichtes Nehemias* (OBO 183), Freiburg, Göttingen 2002; Bodi, *Jérusalem à l'époque perse*, 79-97; J.L. Wright, *Rebuilding Identity: The Nehemiah Memoir and its Earliest Readers* (BZAW 348), Berlin, New York 2004; Rothenbusch, "... abgesondert zur Tora Gottes hin", 174-212; S. Burt, *The Courtier and the Governor: Transformations of Genre in the Nehemiah Memoir* (JAJ Sup, 17), Göttingen 2014, 19-45; B.M. Leung Lai, "'I'-Voice, Emotion, and Selfhood in Nehemiah", *Old Testament Essays* 28 (2015), 154-67; A. Fitzpatrick-McKinley, *Empire, Power, and Indigenous Elites: A Case Study of the Nehemiah Memoir* (JSJ Sup, 169), Leiden 2015, 172-216; L.L. Schulte, *My Shepherd, though You Do not Know Me: The Persian Royal Propaganda Model in the Nehemiah Memoir* (BETH, 78), Leuven 2016.

22 Contra: Wright, *Rebuilding Identity*.

23 Voor details verwijst ik naar de exegetische bespreking van deze hoofdstukken.

Vanuit een narratief standpunt bezien is het Boek Nehemia uit drie delen opgebouwd:²⁴

- Neh. 1-7 Over de opheffing van de deerniswekkende situatie van de muren van Jerusalem
- Neh. 8-12 Over de opheffing van de deerniswekkende godsdienstige situatie in Jerusalem
- Neh. 13 Over de moeiten van de gemeenschap om de gedane beloften na te komen.

Elk van deze drie episodes is opgebouwd uit kleinere eenheden die bij de exe-gese zullen worden benoemd en besproken.

Perzische documenten?

Met name het boek Ezra bevat enkele passages die gepresenteerd worden als originele Perzische brieven, memoranda of edicten (Ezra 4:8-6:18; 7:12-26). Aangezien deze documenten in het Aramees zijn geschreven, worden deze passages opgevat als originele documenten of als bewerkingen van originele documenten (Breneman; Becker).²⁵ Daar is echter op af te dingen. Schwiderski heeft door middel van een zeer zorgvuldige analyse van de wijze waarop brieven binnen en buiten de Bijbel in het Hebreeuws en het Aramees waren opgesteld, aannemelijk gemaakt dat de brieven in het Boek Ezra een latere vorm van briefcultuur weerspiegelen, dan die uit de vroeg-Perzische periode.²⁶ Grabbe heeft in een zorgvuldige analyse van de zeven documenten in Ezra overtuigend aangetoond, dat geen van deze tekstgedeelten origineel kunnen zijn. Zijn belangrijkste argumenten daarbij zijn de aanwezigheid van late taalvormen en op allerlei plaatsen een Judees en soms joods-hellenistisch perspectief (zie ook Grabbe).²⁷ De positie van Schwiderski en Grabbe betekent echter niet automatisch dat al deze documenten later zouden zijn toegevoegd. Wanneer we uit kunnen gaan van een datering van Ezra kort na 400, dan kunnen de meeste passages gezien worden als een on-

24 Voor een andere indeling zie Eskenazi, *In an Age of Prose*, die uitgaat van de eenheid van Ezra-Nehemia; verder Jagersma.

25 Ook nog Rothenbusch, "... abgesondert zur Tora Gottes hin", 95-108.

26 D. Schwiderski, *Handbuch des nordwestsemitischen Briefformulars: Eine Beitrag zur Echtheitsfrage der aramäischen Briefe des Esrabuches* (BZAW 295), Berlin, New York 2001.

27 Zie L.L. Grabbe, 'The 'Persian Documents' in the Book of Ezra: Are They Authentic?', in: O. Lipschits, M. Oeming (eds.), *Judah and the Judaeans in the Persian Period*, Winona Lake 2006, 531-570.

derdeel van een van de drie verhaalmomenten in dat boek. De enige uitzondering vormt naar mijn mening het Edict van Artaxerxes (Ezra 7:11-26), dat ik als een toevoeging uit de vroege Makkabese periode beschouw.

Berman bepleit – zij het geenszins overtuigend – dat de Aramese gedeelten in Ezra afkomstig zijn van een Samaritaanse anti-stem. Daarmee ziet hij de documenten als onderdeel van een literair proces en derhalve als niet origineel.²⁸

Oude versiones en tradities

Er is een aantal deuterocanonieke en pseudepigrafe geschriften die de naam van Ezra dragen. Ter verheldering bied ik onderstaand schema aan:

	MT	LXX	Vulgaat	Slavische	Engelse vertalingen	SV; NBG; etc.
1	Ezra	Esdras β:1-10	Ezra	1 Esdras	Ezra	Ezra
2	Nehemia	Esdras β:11-23	Nehemia	Nehemia	Nehemiah	Nehemia
3	-	Esdras α	III Ezra	2 Esdras	1 Esdras	-
4	-	-	IV Ezra Bevat: 5 Ezra Ezra Apocalyps 6 Ezra	- 3 Esdras (= IV Ezra 3-14)	2 Esdras	4 Ezra

Ezra-Nehemia in de oudste vertalingen

In de LXX vormen de Griekse vertaling van Ezra en Nehemia tezamen het boek Esdras β. De Griekse vertalers beschouwden hen blijkbaar als één samenhangend boek. De vertaling in houterig Grieks veronderstelt vrijwel overal de MT.

28 J. Berman, The Narratological Purpose of Aramaic Prose in Ezra 4.8 – 6.18, *Aramaic Studies* 5 (2007), 165-191.

De enige uitzondering is te vinden in een aantal lijsten in Nehemia 11-12 waar de LXX een beduidend kortere tekst heeft. Fulton neemt het standpunt in, dat de MT een uitgebreide versie van de LXX is, die de verhoudingen uit de Hellenistische periode weerspiegelt.²⁹ Haar argumentatie overtuigt echter niet.

Ook in de Vetus Latina werd Ezra-Nehemia als één boek beschouwd. Er is één handschrift uit de elfde eeuw overgeleverd met de complete tekst. Een palimpsest uit de achtste eeuw uit St. Gallen bevat fragmenten van Ezra 16:11-19:30. De tekst wijkt over het algemeen niet veel af van de MT.³⁰ Bonifatia Gesche werkt aan een kritische editie van de tekst.³¹

Ook de Vulgaat volgt redelijk getrouw de tekst van de MT. Hetzelfde geldt voor de Syrische vertaling van de Peshitta. Een Targoem op Ezra-Nehemia is niet bekend. In de Gotische vertaling is een fragment uit Nehemia bewaard. De Codex Ambrosianus D bevat een gedeeltelijke vertaling van Nehemia 5-7.³²

1 Esdras

Het betreft een geschrift dat in de LXX *Esdras Alpha* heet. De inhoud ervan komt neer op een vertaling – en soms een hervertelling – in goed Grieks van Bijbelgedeelten uit II Kronieken 35-36, Ezra 1-10 en Nehemia 7-8. De tekst begint halverwege een zin en breekt aan het einde ook midden in een zin af. Deze tweevoudige merkwaardigheid wijst er op, dat de tekst oorspronkelijk uitvoeriger was en dat in de manuscriptoverlevering aan het begin en aan het einde één of meer bladen zijn verdwenen. Er zijn twee belangrijke verschillen tussen *1 Esdras* en de Hebreeuwse bron-tekst. De narratieve orde in *1 Esdras* is zo opgezet dat niet het optreden van de profeten Haggai en Zacharia de impasse rond de herbouw van de tempel doorbreken – zoals in Ezra 3-6. In *1 Esdras* zorgt een wedstrijd tussen drie jongelingen voor een uitweg. *1 Esdras*:3:1-5:16 vertelt over drie dienaren van de Perzische koning die een wedstrijd houden over de

29 N. Fulton, *Considering Nehemiah's Judah* (FAT 2/80), Tübingen 2015.

30 B. Gesche, Die älteste lateinische Übersetzung des Buches Esdras A—eine neue Entdeckung, *VT* 64 (2014), 401-15; B. Gesche, 19.4.1 Vetus Latina, in: A. Lange (ed.), *Textual History of the Bible*, Brill Online, 2016: http://www.paulyonline.brill.nl/entries/textual-history-of-the-bible/1941-vetus-latina-COM_00000382.

31 B. Gesche, *Vetus Latina: Die Reste der altlateinischen Bibel* 6/2 *Esra 1*, Freiburg 2008 vv.

32 Zie: A.E.V. Uppström, *Codices Gotici Ambrosiani sive Epistoliarum Pauli Esrae Nehemiae versionis Goticae fragmenta, quae iterum recognovit, per lineas singulas descripsit, adnotationibus instruxit Andreas Uppström.* [Edited by AE Vilhelm Uppström.], Leipzig 1864, 23-24; het is onzeker of de lijst van terugkerenden uit Ezra 2 of uit Nehemia 7 is vertaald, zie: D. Landau, Pages 209 and 210 of the Ambrosian Gothic Palimpsests: Ezra 2: 9-42 or Nehemiah 7: 13-45?, *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 4 (2011), 421-441.

vraag: ‘Wat is het sterkste?’. Zerubbabel wint de strijd met de visie dat de waarheid sterker is dan wijn, koning of vrouwen. Hij krijgt vervolgens van Darius de ruimte om naar Jerusalem te gaan en de tempel te herbouwen.

1 Esdras is een typische hellenistisch geschrift dat de Ezra-stof toepast op de problematiek uit de tijd van de Makkabeeën (Grabbe).³³ De vertaling in het Latijn is opgenomen in de Vulgata. Deze vertaling is nogal vrij en de Vulgata-tekst bevat vele corrupties. Een betere en vermoedelijk oorspronkelijke vertaling is onlangs teruggevonden in een Spaans manuscript.³⁴ De naamgeving in de Vulgata, III Ezra, heeft geleid tot de aanduiding 3. Ezra in de Duitstalige literatuur. Op de concilies van Florence (1439) en Trente (1546) is 3 Ezra niet als canoniek geaccepteerd, wel werd de grote waarde van het boek erkend. Luther had het boek in zijn vertaling onder de apocriefen ondergebracht.

2 *Esdras* – IV *Ezra*

Het Boek 2 *Esdras* bestaat uit drie delen: aan de Joodse Ezra Apocalypse (IV Ezra 3-14) zijn door christenen twee delen toegevoegd: 5 Ezra (IV Ezra 1-2) en 6 Ezra (IV Ezra 15-16).

4 *Ezra*

De kern van het huidige boek 2 *Esdras* wordt gevormd door de Ezra Apocalyps (IV Ezra 3-14). Het boek bevat zeven episodes. De eerste drie zijn dialogen tussen Ezra en een engel. Zij draaien alle drie om de vraag naar de zin van schuldloos lijden. De overige vier episodes bevatten visioenen die in bloemrijke apocalyptische taal zijn gesteld. De visioenen beschrijven achtereenvolgens: het hemelse Jerusalem; het verslaan door een Messiaanse leeuw van de adelaar uit de zee – deze staat voor de wereldmachten; het optreden van de ‘zoon des allerhoogsten’ die na zijn overwinning de verstrooide Joden verzamelt en de 94 boeken. In deze laatste episode spreekt God vanuit de braamstruik tot Ezra. Hem worden 24 boeken geopenbaard waarvan de inhoud het volk Israël moet

33 Zie B. Becking, ‘The Story of the Three Youth and the Composition of First Esdras’, in L.S. Fried (ed.), *Did First Esdras Come First?* (AAIL 7), Atlanta 2011, 61-71; M.F. Bird, *1 Esdras: Introduction and Commentary on the Greek Text in Codex Vaticanus* (SCS), Leiden 2012; L.S. Fried, *Ezra and the Law in History and Tradition*, Columbia 2014, 54-64; D. Böhler, *1 Esdras* (IEKAT), Stuttgart 2015.

34 VL 129, elfde of twaalfde eeuw; zie B. Gesche, Die älteste lateinische Übersetzung des Buches Esdras A—eine neue Entdeckung, *VT* 64 (2014), 401-15.

vertroosten in de tijd tot aan de jongste dag. 24 daarvan zijn voor allen, namelijk de boeken van de Hebreeuwse Bijbel. De overige boeken zijn voorbehouden aan de wijzen. Dit laatste visioen borduurt verder op de rol van Ezra als schrijver en voorlezer van de wet.³⁵

De tekst van de Ezra Apocalyps is ontstaan in de eerste eeuw n. Chr. in een reactie op de verwoesting van de Jeruzalemse tempel door de Romeinen.³⁶ De tekst is vermoedelijk oorspronkelijk in het Hebreeuws geschreven.³⁷ Mussies heeft met een zorgvuldige filologische analyse aannemelijk gemaakt, dat de Ezra Apocalyps op een Griekse *Vorlage* teruggaat.³⁸ Via een Griekse vertaling is de Latijnse tekst ontstaan. Van de Hebreeuwse en de Griekse versies zijn geen manuscripten bewaard gebleven. Wel zijn vertalingen in onder meer het Syrisch, het Ethiopisch, het Arabisch, het Koptisch, het Armeens en het Kerkslavisch bekend.³⁹

5 Ezra

Vermoedelijk reeds in de tweede eeuw n. Chr. zijn de eerste twee hoofdstukken aan 4 Ezra toegevoegd. Vermoedelijk is de tekst ontstaan in reactie op het onderdrukken van de Bar Kochba opstand en het ontstaan van de Joodse diaspora daarna. Hier is duidelijk een andere auteur aan het woord dan in de Ezra Apocalyps. Vanuit een christelijk standpunt wordt een profetie aan Ezra weergegeven die zich kenmerkt door de gedachten van de ‘vervangings-theologie’. Nu Israël gefaald heeft in de gehoorzaamheid aan God en zijn geboden, zal het Joodse volk verspreid worden over de aarde en zullen de Christenen zijn plaats als lievelingsvolk van God innemen. Deze anti-judaïstische tekst heeft geen goed gedaan aan de joods-christelijke verhoudingen.⁴⁰

35 Over IV Ezra zie o.a.: M.E. Stone, *Fourth Ezra: a commentary on the Book of Fourth Ezra* (Hermeneia 41), Minneapolis 1990; M.E. Stone, M. Henze, *4 Ezra and 2 Baruch: Translations, Introductions, and Notes*, Minneapolis 2013; *Die Ezra –Apokalypse: Übersetzt und eingeleitet von Bonifatia Gesche*, Göttingen 2015.

36 Zie o.a.: H. Najman, *Losing the Temple and Recovering the Future: An Analysis of 4 Ezra*, Cambridge 2014; Fried, *Ezra and the Law*, 65-88.

37 O.a. gesuggereerd door Fried, *Ezra and the Law*, 65.

38 G. Mussies, When do Graecisms tell that a Latin text is A translation?, in: *Vruchten van de Uithof: Studies opgedragen aan Dr H.A. Brongers ter gelegenheid van zijn afscheid*, Utrecht 1974, 100-119.

39 Zie het overzicht bij B.M. Metzger, The Fourth Book of Ezra, in: J.H. Charlesworth (ed.), *The Old Testament Pseudepigrapha I*, New York 1983, 518-19; en bij Fried, *Ezra and the Law*, 175-91. Voor het Arabisch zie nu ook: A. Drint ed., *The Mount Sinai Arabic version of IV Ezra* (CSCO, 563 en 564), Leuven 1997.

40 Over 5 Ezra zie Fried, *Ezra and the Law*, 89-93.

6 Ezra

De hoofdstukken 15-16 van IV Ezra bevatten eveneens een latere toevoeging. Op het eerste gezicht is het niet duidelijk of het om een Joodse dan wel een Christelijke tekst gaat. De toevoeging stamt uit de tweede helft van de derde eeuw n. Chr. en dient gelezen te worden tegen de achtergrond van het beleid van de Romeinse keizers Decius en Valerianus. Deze voerden een felle anti-christelijke politiek, die tot vervolging en executies leidde. Christenen dienden een verklaring van verering van de Romeinse goden af te geven. Aangezien Joden van deze verplichting waren vrijgesteld, is het aannemelijk 6 Ezra als een christelijke tekst te zien. 6 Ezra bevat profetieën over de ondergang van machtige koningen en draconische machten, waarmee op het Romeinse imperium wordt gedoeld. De tekst is alleen in het Latijn overgeleverd met uitzondering van een klein Grieks fragment van 15:57-59 (*Oxyrhynchus Papyri* VII, 11-15).⁴¹ Op de concilies van Florence (1439) en Trente (1546) is 2 *Esdras* niet als canonic geaccepteerd, wel werd de grote waarde van het boek erkend. Luther had het boek in zijn vertaling onder de apocriefen ondergebracht.⁴²

Ezra en Nehemia in latere tradities

Lof der Vaders in Jezus Sirach

Het is opmerkelijk, dat Ezra niet genoemd wordt in de Laus Patrum in Sirach, terwijl Nehemia daar wel in opgenomen is:

Blijvend is de herinnering aan Nehemia,
die onze ingestorte muren herbouwde,
poorten met grendels plaatste
en onze huizen herstelde.⁴³

41 Over 6 Ezra zie T.A. Bergren, *Sixth Ezra: the text and origin*, Oxford 1998; Fried, *Ezra and the Law*, 94-99.

42 Voor een bespreking van de doorwerking van IV Ezra in moslim tradities, zie: V. Comerro, *Le Quatrième Esdras et la littérature islamique*, *Revue d'histoire et de philosophie religieuses* 80 (2000), 137-151.

43 Sir. 49:3

De oorzaak van deze anomalie is onduidelijk en heeft tot speculaties geleid over de aard en de omvang van de bronnen die aan Sirach en zijn kleinzoon ter beschikking stonden. Een definitief antwoord is hier niet te geven (Grabbe).⁴⁴

2 *Makkabeeën*

In het Boek Makkabeeën wordt Nehemia genoemd en geroemd. Hij functioneert als een rolmodel voor de Makkabeeërs in hun strijd om de door Antiochus IV Epiphanes ontwijde tempel weer geschikt te maken voor wat zij zien als de ware dienst aan God. II Makk. 1:18-31 vertelt over de daden van Nehemia als degene die als door een wonder het verdorde verborgen vuur weer in de tempel brengt (Grabbe).

1 *Henoch*

In de Apocalyps der Dieren in 1 Henoch 85-90 komt een passage voor waarin drie schapen na de terugkeer uit de ballingschap bouwwerken verrichten in Jerusaleem daarbij gehinderd door wilde beren (89:72-73). Hier wordt in dichtertelijke taal verwezen naar de herstelwerkzaamheden. De niet bij name genoemde schapen worden door Begg opgevat als een verwijzing naar Jesua, Zerubbabel en Nehemia.⁴⁵

Qumran

De handschriften uit Qumran bevatten enkele fragmenten van de tekst van Ezra.⁴⁶ 4Q117 bevat de tekst van Ezra 4:2-6; 9-11; 5:17; 6:1-6. Dit Qumran-fragment van Ezra bevestigt de MT (Blenkinsopp). Van Nehemia zijn tot nu toe geen fragmenten gevonden.

De afwijzende visie met betrekking tot de gemengde huwelijken is net als in vroeg joodse geschriften in Qumran te vinden inclusief het door Ezra en Nehe-

44 Zie o.a. In der Smitten, *Esra*, 69-74; P. Höffken, Warum schwieg Jesus Sirach über Esra?, *ZAW* 87 (1975), 184-201; C.T. Begg, Ben Sira's Non-Mention of Ezra, *BN* 42 (1988), 14-18.

45 C.T. Begg, The Identity of the Three Building Sheep in 1 Enoch 89, 72-73, *ETHL* 64 (1988), 152-156.

46 E. Ulrich, Ezra and Qoheleth Manuscripts from Qumran (4QEzra and 4QQoh^{AB}), in: E. Ulrich e.a. (eds), *Priests, Prophets, and Scribes: Essays on the Formation and Heritage of Second Temple Judaism in Honour of Joseph Blenkinsopp* (JSOT Sup 149), Sheffield 1992, 139-157.

mia gebruikte taalveld met termen als ‘onrein’ en ‘afschuwelijkheid’. Teksten waarin deze visie te vinden is, zijn onder andere: Sektarisch Manifest (4QMMT) A:8-9; B:39-41; C:6-7⁴⁷; Tempelrol (1Q19) lvii 16; Genesis Apocryphon (1Q20) 2:15-16. Een oproep tot echtscheiding ontbreekt echter in deze teksten.⁴⁸

Flavius Josephus

In zijn hoofdwerk *De Oude geschiedenis van de Joden* aangeduid als *Antiquitates Judaicae* verwijst Josephus zowel naar Ezra als naar Nehemia. In *Ant.* XI 5,1-5 schrijft hij in positieve zin over Ezra.⁴⁹ Hij plaatst de cultushervorming van *Esdras* in de regering van Xerxes de zoon van Darius. Daarbij legt Josephus grote nadruk op het edict van Artaxerxes (uit Ezra 7) en de gehoorzaamheid en trouw van *Esdras*. Nehemia wordt op eenzelfde manier in dit gedeelte beschreven. In de historische context van Josephus is een verbinding naar de in zijn ogen ‘goede’ Romeinse heersers snel gelegd.

Dat Josephus zich daarbij aan Ezra en Nehemia – als Joden die in dienst van een vreemde mogendheid durfden te staan – spiegelde, blijkt ook uit de analyse van Grojnowski. Zij laat aan de hand van gedeelten uit de *Vita* (Uit mijn leven), de autobiografie van Josephus zien, dat Nehemia als dienaar tussen de machten een rolmodel voor Josephus is geweest.⁵⁰

Nieuwe Testament

In het Nieuwe Testament komen geen citaten uit of verwijzingen naar de Bijbelboeken Ezra en Nehemia voor. Wel kan gezegd worden dat de meer universalistische boodschap van de evangelisten en apostelen haaks staat op het particularisme uit Ezra en Nehemia.

47 Over dit document zie met name: J. Kampen, M.J. Bernstein (eds), *Reading 4QMMT: New Perspectives on Qumran Law and History*, Atlanta 1996.

48 Zie: Blenkinsopp, *Judaism, the First Phase*, 189-227; en H. Harrington, Intermarriage in Qumran Texts: The Legacy of Ezra-Nehemiah, in: C. Frevel (ed.), *Mixed Marriages: Intermarriage and Group Identity in the Second Temple Period* (LHB/OTS, 547), New York 2011, 251-79.

49 Zie In der Smitten, *Esra*, 77-80; L.H. Feldman, Josephus' Portrait of Ezra, *VT* 43 (1993), 190-214.

50 D. Grojnowski, Flavius Josephus, Nehemiah, and a Study in Self-Presentation, *JSJ* 46 (2015), 345-365.

Rabbijns Jodendom

In de Rabbijnse bronnen speelt Ezra een veel grotere rol dan Nehemia. In de Midrash op het Hooglied wordt de passage ‘De bloemen zijn verschenen op het veld’ (Hgl. 2:12; NBV) gezien als een verwijzing naar beide gestalten. Ezra wordt gezien als een leerling van Baruch de zoon van Neria. Bij hem was hij aan het ‘leren’, toen het decreet van Cyrus werd gegeven. Omdat Ezra eerst zijn studies wilde voltooien is hij niet met de eerste groep teruggekeerd uit de ballingschap (Hooglied Rabba 5:5). Ezra werd waardig geacht om de wet van Mozes opnieuw bekend te maken (Talmoed Sanh. 21b). Volgend de Talmoed was de wet van Mozes in de vergetelheid geraakt, maar werd zij door Ezra in ere hersteld (Sukkot 20a). In het traktaat Baba Kama wordt Ezra gezien als degene die de ‘Tien Tekanoth’ gegeven heeft (82a). Deze Tekanoth bevatten naast de ordening van de wekelijkse Thora-lezingen ook aanwijzingen voor de heiliging van de Sabbat. Volgens het traktaat Baba Bathra (15a) was Ezra de auteur van de genealogieën in het Boek Kronieken en van zijn eigen boek. In het Jodendom geldt Ezra als het prototype van de Rabbijnse Schriftgeleerde en was hij bekleed met inzicht, wijsheid en gezag. Volgens de Joodse traditie is hij – net als Mozes – 120 jaar geworden. Benjamin van Tudela, een Joodse reiziger uit de elfde eeuw, verhaalt dat hem bij de samenstroming van de Eufraat en de Tigris de plek van het graf van Ezra was gewezen.⁵¹ Later is op deze plek een tombe gebouwd die zowel voor Moslims als Joden een heilige plaats was.⁵² Deze legendarische traditie wijkt af van de visie van Josephus, dat Ezra in Jerusalem is gestorven en begraven.⁵³

Samaritanen

In de Samaritaanse traditie wordt Ezra als een verrader gezien die de Perzische koning ervan weerhield om op de Gerizim een tempel te laten bouwen. Interessant is een opmerking bij de middeleeuwse Samaritaanse schrijver Abū l-Fatḥ? die in zijn *Kitāb al-Tarīkh* stelt dat Sanballat – de tegenstander van Nehemia’s muurherstel – een Samaritaanse Leviet was, die de Perzische koning waar-schuwde voor de plannen tot herbouw van de tempel in Jerusalem.⁵⁴

51 *The Itinerary of Benjamin of Tudela: Critical Text, Translation, and Commentary* by M.A. Adler, London 1907, 73.

52 Dit gezamenlijke heiligdom is helaas in februari 2015 ten prooi gevallen aan de verwoestingswoede van Islamisten.

53 Jos., *Ant.*, XI 5.5.

54 Zie P. Stenhouse (ed.), *The Kitāb Al-Tarīkh of Abu’l-Fatḥ?* (Studia in Judaica 1), Sydney 1985, 91-98; en Fried, *Ezra and the Law*, 123-28.

Ezra en de kerkvaders

Bij de Patres zijn twee tegenovergestelde houdingen ten opzichte van Ezra te vinden. Enerzijds wordt hij erkend als wetgever, maar anderzijds wordt hem verweten, dat hij de tekst van de schrift vervalst had. Waar door Christenen de LXX en later de Vulgata als de Bijbel werd gezien, hielden de Joden vast aan de Hebreeuwse tekstvorm. De christelijke apologeet Justinus Martyr uit de tweede eeuw verwijt in zijn Dialoog met Trypho:72 dat de joden de Bijbel hadden ingekort. Aan Ezra wordt verweten dat hij in Ezra 6:19-21 de toelichting dat het Pascha ‘onze redder en onze schuilplaats’ zou hebben weggelaten. Deze toevoeging is overigens in geen enkele oude vertaling te vinden.⁵⁵ Hiëronymus maakt in zijn strijdschrift tegen Helvedius ‘Over de voortdurende maagdelijkheid van de gezegende Maria’, een zijdelingse opmerking. Voor hem maakt het niet uit of Mozes als de auteur van de Pentateuch wordt gezien, of dat men de visie deelt dat Ezra de tekst heeft bewerkt.⁵⁶

Ezra in Moslim tradities

In een tegen Joden en Christenen gerichte passage uit de Koran staat te lezen:

En de Joden zeggen: ‘Uzair is de zoon van God’ en de Christenen zeggen: ‘De Messias is de zoon van God. Dit is, hetgeen zij met hun mond zeggen. Zij spreken de woorden na van degenen die voor hen ongelovig waren; Allah’s vloek zij over hen, hoe zijn zij afgekeerd!’⁵⁷

Deze Uzair wordt door velen geïdentificeerd met de Bijbelse Ezra.⁵⁸ Die opvatting is terug te vinden in diverse vertalingen van de Koran⁵⁹ Als die identificatie correct is, zouden – volgens de Islam – de Joden Ezra zien als de zoon van God op een zelfde wijze als Christenen Jezus als de zoon van God erkennen. Anderen zien in Uzair echter een verwijzing naar Azarja, de naam voor Abednego in het ‘Gebed van Azarja’ dat te vinden is als toevoeging bij Daniël in de versie van Theodotion.⁶⁰ Busse – die de identificatie met Ezra accepteert – is

55 Zie A.M. Bibliowicz, *Jews and Gentiles in the Early Jesus Movement*, New York 2013, 173-78.

56 Hiëronymus, *Adv. Helvidium* 7 = II 212.

57 Sura 9 (het berouw):30. Latere moslimlegendes vertellen dat de ezel van Uzair één van de tien dieren in het paradijs is, zie C. Lange, *Paradise and Hell in Islamic Traditions*, New York 2016, 140.

58 Zie bijvoorbeeld In der Smitten, *Ezra*, 77-78.

59 Bijvoorbeeld Rashad Khalifa; Pickthall; Nooruddin.

60 V. Comerro, *Esdra est-ille fils de Dieu?*, *Arabica* 52 (2005), 165-81.

van mening dat Mohammed in Sura 9 niet naar een historische claim verwijst, maar dat hij de hoogachting voor Ezra onder de Joden verwarde met een claim op goddelijk zoonschap.⁶¹ De gedachte van Liz Fried, dat de Koran mogelijk teruggaat op een verkeerd begrepen vers uit 4 Ezra, is gekunsteld.⁶² 4 Ezra 14:9 spreekt over de belofte aan Ezra van zijn ten hemelopneming, waar hij samen met Gods zoon zal vertoeven. Die positie houdt echter geen identiteit met de zoon van God in.

Volgens Ibn Hazm, een Spaanse moslimgeleerde uit de elfde eeuw, is de huidige vorm van de Joodse *torah* niet van goddelijke oorsprong, zoals de Koran dat wel is. Hij verwijst Ezra, dat toen hij de wet dicteerde hij dit uit het hoofd deed en daarbij talrijke drastische veranderingen aanbracht. De tekst raakte zo veranderd dat hij niet meer als van Goddelijke oorsprong kon worden gezien.⁶³

De problematiek van het 'gemengde huwelijk' wordt ook in de Koran besproken, zoals blijkt uit de volgende tekst:

En huwt geen afgodendienaressen voordat zij geloven; waarlijk een gelovige slavin is beter, dan een afgodendienares, ofschoon zij u moge behagen. En huwt haar (gelovige vrouwen) niet aan afgodendienaren uit, voordat zij geloven; waarlijk een gelovige slaaf is beter, dan een afgodendienaar, ofschoon hij u moge behagen. Zij noden tot het Vuur, maar Allah noodt u tot de Hemel en tot vergiffenis door Zijn gebod. En Hij maakt Zijn tekenen aan de mensen duidelijk, opdat zij lering zullen trekken.⁶⁴

Deze tekst bevat een duidelijke waarschuwing, maar net als in Qumran en in vroeg joodse teksten wordt hier geen impuls tot echtscheiding gegeven. In Sura 5 blijkt echter dat God wel een uitzondering maakt voor het trouwen van moslimmannen met vrouwen die deel uit maken van de Mensen van het Boek (Joden, Christenen en Sabiërs):

Alle goede dingen zijn u deze dag geoorloofd. Het voedsel der mensen van het Boek is u geoorloofd en uw voedsel is hun toegestaan. En geoorloofd zijn voor u kuise, gelovige vrouwen en kuise vrouwen uit het midden degenen, wie het Boek was gegeven voor u, wanneer gij haar haar huwelijksgift geeft, en geldig huwelijk aangaande en geen ontucht plegende, noch heimelijk minnaressen nemende.⁶⁵

61 H. Busse, *Islam, Judaism, and Christianity: theological and historical affiliations*, Princeton 1998, 57.

62 Fried, *Ezra and the Law*, 132.

63 Ibn Hazm, *Kitab al Fisal I*, 123-50; zie ook C. Adang, *Medieval Muslim Polemics against the Jewish Scriptures*, in: J. Waardenburg (ed.), *Muslim Perceptions of other Religions: A Historical Survey*, Oxford 1999, 143-59.

64 Sura 2:221.

65 Sura 5:5.

De uitzondering houdt verband met de vooral door gematigde Moslims gekoesterde visie, dat joden of christenen ook geloven in een God en grotendeels de profeten erkennen die door God volgens de Koran zijn gezonden.

Latere Apocalyptische tradities

Het boek IV Ezra was in de oudheid en vroege Middeleeuwen geliefd bij Christenen. Mede daarom heeft het geschrift aanleiding gegeven tot latere apocalyptische speculaties, waarin Ezra een rol speelt.

De Griekse Apocalyps van Ezra

Dit korte Griekse geschrift – ook bekend als ‘het woord en de openbaring van Ezra’ – dateert uit de vroege Middeleeuwen. De tekst beschrijft hoe de profeet Ezra op een reis door de hemel en de hel inzicht krijgt in de goddelijke geheimen. Zijn vraag is die van de theodicee: hoe kan de vrije wil van de mens in balans worden gedacht met de oerzonde. Het antwoord is, dat God de mens ten val gebracht heeft. In het slot van het geschrift worden in aangrijpende beelden aan Ezra de gruwelen van de helse bestraffingen van zondaars getoond.⁶⁶

Het visioen van de gezegende Ezra

De tekst van dit zeer korte geschrift is bekend uit Latijnse manuscripten. De aard van het Latijn doet een Grieks origineel vermoeden. Yarbro Collins ziet het geschrift als een verkorte vertaling van de Griekse Apocalyps van Ezra.⁶⁷ Aangezien de tekst van het visioen elementen bevat die niet in de Griekse Apocalyps voorkomen – zoals het feit dat Ezra in de hemel verschillende apostelen aanschouwt – doet eerder denken aan een zelfstandig geschrift dat te dateren is in de zevende eeuw (Myers).⁶⁸

66 Zie M.E. Stone, Greek Apocalypse of Ezra, in: J.H. Charlesworth (ed.), *The Old Testament Pseudepigrapha I*, New York 1983, 561-79; Fried, *Ezra and the Law*, 100-07.

67 A. Yarbro Collins, The Early Christian Apocalypses, *Semeia* 14 (1969), 61-121.

68 J. R. Mueller and G. A. Robbins, The Vision of the Blessed Ezra, in: J.H. Charlesworth (ed.), *The Old Testament Pseudepigrapha I*, New York 1983, 581-90; Fried, *Ezra and the Law*, 107.

De vragen van Ezra

De ‘Vragen van Ezra’ is een late relatief korte christelijke tekst die overgeleverd is in twee onderling licht afwijkende Armeense versies. De tekst bouwt voort op de tradities rond Ezra zoals vorm gegeven in IV Ezra. De tekst bespreekt vragen over goede en kwade zielen en wat er met hen zal gebeuren aan het einde der tijden.⁶⁹

Reformatie

Voor reformatorische theologen waren Ezra en Nehemia niet van groot belang. De protestantse nadruk op het *sola fide* brengt een onderwaardering van ‘wettische teksten’ met zich mee. Voor zover ik kan overzien hebben Luther en Calvijn geen commentaren op Ezra of Nehemia geschreven. Voor het liberale protestantisme van de negentiende eeuw hadden Ezra en Nehemia geheel afgedaan. Door deze boeken werd de geest van het moreel hoogstaande profetisme gedooft en brak een periode van wetsreligie aan.

69 Voor een recente editie zie M. Stone, A new Edition and Translation of the Questions of Ezra, in: Z. Zevit, S. Gitin, M. Sokoloff (eds), *Solving Riddles and Untying Knots* (FS J.C. Greenfield), Winona Lake 1995, 293-316; recente vertaling bij J. Leonhardt-Balzer, *Fragen Esras* (Jüdische Schriften aus hellenistisch-römischer Zeit – Neue Folge, Bd. 1,5), Gütersloh 2005; zie ook Fried, *Ezra and the Law*, 108-09.